

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ
1. Датум и орган који је именовао комисију 27.04. 2016. Наставно-научно веће Филолошког факултета Универзитета у Београду решење бр. 1084 2. Састав комисије: 1. Др Тања Поповић, редовни професор опште књижевности, 15.05. 2013, Филолошки факултет Универзитета у Београду 2. Др Адријана Марчетић, редовни професор науке о књижевности, 3.02. 2016, Филолошки факултет Универзитета у Београду 3. Др Јасмина Ахметагић, ванредни професор србистике, 30. 06. 2010, Институт за српску културу – Приштина (Лепосавић)
II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ
1. Име, име једног родитеља, презиме: Милена, Вукашин, Ђорђејевић 2. Датум рођења, општина, република: 10.06. 1980., Београд, Савски венац, Србија 3. Датум одбране, место и назив магистарске тезе: 26.12. 2010. 4. Научна област из које је стечено академско звање магистра наука: Наука о књижевности
III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ: ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТИ СУКОБА ИСТОКА И ЗАПАДА У ДЕЛИМА Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ, И. АНДРИЋА, Џ. М. КУЦИЈА И О. ПАМУКА
IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ: Дисертација се састоји из уводних, теоријских и геополитичких разматрања („Увод“: 1-9), те из четири поглавља посвећених анализи целокупног опуса сваког писца понаособ – Ф.М. Достојевског, И. Андрића, О. Памука и Џ.М. Куција, с нагласком на она њихова остварења у којима се покреће питање односа Истока и Запада. Рад је организован на следећи начин. Прво поглавље под насловом „Исток и Запад Ф. М. Достојевског“ (10-68) издваја неколико важних области проучавања и интерпретације стваралаштва Ф.М. Достојевског:

„Достојевски на маргинама Истока и Запада“ (10-13), „Исток и Запад у контексту руске филозофске мисли 19. века и њихов одраз у делима Достојевског“ (14-45), „Исходиште сукоба идеја Истока и Запада у *Злим дусима* и *Записима из подземља*“ (46-68). Наредно, друго поглавље „Исток и Запад И. Андрића“ (69-128), бави се како општим тако и појединачним питањима везаним за контекст, рецепцију и могућну другачију интерпретацију дела српског нобеловца. Ти су проблеми организовани у следеће сегменте: „Иво Андрић у контексту уметничког и политичког. Општи оквир“ (69-79), „Рецепција дела И. Андрића у светлу бошњачких критичара. Етички аспекти Андрићеве уметничке прозе“ (80-97) и „*Травничка хроника* у светлу постколонијалних теорија“ (98-128). Следеће поглавље, треће по реду, „Исток и Запад О. Памука“ садржи анализу Памуковог романа *Снег* дату у светлу идејних, политичких и теоријских претпоставки („Политика, идентитет и стваралаштво“: 129-144; „Проблем жена самоубица у роману *Снег*“: 145-175; „Поетска дестабилизација политичких и религијских идентитета у роману *Снег*“: 176-190). Последње аналитичко поглавље посвећено је стваралаштву Џ.М. Куџија „Исток и Запад Џ. М. Куџија (191-246). У складу са посебношћу Куџијевог дела, разматрана питања, као и појединачне анализе његових теоријских и књижевних остварења организовани су на следећи начин: „Проблем Запада и Трећег света“ (191-196), „Проблем алтеритета. Животиње и политичко зло“ (197-211), „Проблем одговорности“ (112-223), „Проблем цензуре“ (224-243), „Парадокс сукоба Запада и Трећег света“ (244-246). Рад такође доноси синтетички закључак у којем се заједнички проблематизују различити одговори овде разматраних писаца везани за историјско, културно и уметничко тумачење односа Истока и Запада („Завршна разматрања“: 247-261), као и исцрпни списак коришћене и цитиране литературе (262-282).

У средишту истраживања нашла су се, дакле, она дела која се код сваког од наведених писаца могу сматрати политички ангажованим. Кад је реч о Достојевском пажња је најпре посвећена његовим делима *Записи из подземља* и *Зли дуси*. Први роман настаје делимично и кроз политичку полемику са утопијским остварењима француских социјалистичких мислалаца (Фурије и Сен Симон), као и са романом-памфлетом Николаја Чернишевског *Шта да се ради?*. Идеологији која из њих проистиче, Достојевски се враћа и у познијем роману *Зли дуси*, који је у преписци покатак и сам називао романом-памфлетом. Овом приликом он покушава да револуционарна остварења идеолошких аксиома леве, социјалистичке мисли осамнаестог и деветнаестог века наративно повеже са историјским догађајима у Русији тога доба (петрашевци, тероризам Нечајева и убиство студента Иванова итд). Отуда је у раду, природно, пажња посвећена темељном разматрању контекста на политичкој и историјској сцени Русије (однос између народњака, почвеника, и либерала, западњака), али и романескном дијалогу са идејама западноевропске политичке и филозофске мисли. У поглављу посвећеном ангажованом стваралаштву Иве Андрића у средиште истраживања стављен је пре свега његов роман *Травничка хроника*. Осим начелног увода у шири контекст Андрићевог опуса, овде се налази и проблематизација политичке, идеолошке пристрасне, па отуда и искривљене рецепције његових дела, посебно у тзв. бошњачкој критици. Томе је супротстављено објективно, на теоријским основама постављено читање (неки видови постколонијалне критике) Андрићевог романа, те је на основу тога понуђена другачија интерпретација његових кључних сцена. Роман *Снег* још једног нобеловца, Орхана Памука, посебно је био занимљив због свог врло широког интертекстуалног и интеркултуралног дијалога. У раду је у том смислу указано на актуелне проблеме везане за секуларне и религиозне видове друштвене организације, карактеристичне за савремену Турску. С друге стране, као посебно плодотворном истраживачком подручју, овде је посвећена пажња романескном и дискурзивном дијалогу са формама и појединим остварењима европске књижевности (у првом реду Ф. Кафке и Ф.М. Достојевског). И стваралаштво Џ.М. Куџија, иако по начину испољавања и уобличавања унеколико одудара од овде анализираних

наратива, може се сагледати као политичко-ангажовани дискурс. Овом јужноафричком писцу, често је, наиме, замерана недовољна активност у политичком и друштвеном деловању. Кроз супротстављање различитих видова критике његових дела и другачијих, могућних тумачења, а пре свега на основу анализе романа *Елизабет Костело* и *Мајстор из Петербурга* (такође својеврсни фиктивни и романескни дијалог са стваралаштвом и биографијом Ф.М. Достојевског), овде се уз помоћ новог термилошког, геопоетичког и теоријског апарата (трећи свет, идентитет, алтеритет итд.) покушава проникнути у не увек очигледно предочен идеолошки кредо самог писца. У „Завршним разматрањима“ донет је табелерни приказ односа координата сукоба идеја Истока и Запада у књижевним делима Достојевског, Андрића, Памука и Куција који проистиче из целокупне анализе. У том погледу сумирани су резултати како на поетичком, структурном, мотивско-тематском и дискурзивном нивоу, тако и на нивоу идеологије, религије и политичког ангажмана. Закључено је да су исходишта сукоба идеја Истока и Запада у делима Достојевског, Андрића, Куција и Памука из домена „спољашњих“ вредности полако постала смислена и у надличном и надетичком смислу (Бог код Достојевског, Други код Памука и Куција, неумитност живота код Андрића). Развој ових идеја на линији Достојевски – Памук – Куци сведочи да се дошло до крајњих граница наших сазнајних моћи или рационалног, пре свега западног начина мишљења. Отуда кандидат рад завршава отвореном дилемом о томе да ли ће „ново доба, које се развија у досад јединственом убрзању, ставити „зид“ испред Другог, као што га је наша савременост ставила испред Бога.“

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Идеје Истока и Запада у ангажованим и политичким делима Ф. М. Достојевског (*Записи из подземља*, *Зли дуси*), И.Андрића (*Травничка хроника*), О. Памука (*Снег*) и Џ. М. Куција (*Елизабет Костело*, *Мајстор из Петрограда*), њихов сукоб и различито тумачење представља срж дате докторске дисертације. Ангажовани и политички романи набројаних књижевника, светског класика деветнаестог века и три лауреата Нобелове награде, показују да уметност није тек естетска игра, већ осмишљавање историјско-идеолошко-политичке културе. Отуда се у истраживању долази до закључка да њихови романи нису посве аутономни. Идеје Истока и Запада у делима Достојевског, Андрића, Памука и Куција непрекидно прелазе из политичког у естетско, односно из идеолошке несамосталности у естетску самосталност. Теме за своје романе аутори преузимају из друштвено-политичке стварности, али их разматрају у међусобном интертекстуалном дијалогу, као и у дијалогу са делима других књижевника, да би нова значења општих поставки понудили кроз аутентични доживљај стварности и лично уметничко искуство. У раду се полази од претпоставке да је проза разматраних писаца често одређена логиком бинарних опозиција Исток – Запад. То се пре свега односи на тематско-мотивски слој романа, књижевне јунаке, али и на наративне дискурсе. На идејно-садржинском плану, идеје Истока и Запада снажно одређују координате филозофске, религијске, етичке и естетичке унутрашње поставке самих дела. Стога се у анализи нагласак ставља на различите друштвено-политичке контексте у којима су се ове идеје појавиле, и у регионалном и у општем, те у синхронном и у дијахронном смислу. Основни циљ анализе, који је одредио и њене резултате, отуда је пре свега био усмерен на сагледавање разноврсног тумачења идеологема Истока и Запада у одговарајућим књижевним и публицистичким делима Достојевског, Андрића, Памука и Куција.

Иако је организација истраживања замишљена тако да засебно проблематизује и анализира дате идеологеме у стваралаштву сваког приповедача понаособ, у појединачним поглављима увек је скренута пажња на могућна прожимања значења и романескних, дијалошких решења

која њих повезују.

Када је реч о методологији на коју се кандидат најпре ослања, онда у први план треба истаћи постколонијалне студије (теоријска и критичка дела Ф. Фанон, Г. Ч. Спивак, Х. Бабе и Е. Саида и других). Такав приступ наметнула је и сама тема докторске дисертације. Наиме, управо дата теорија међу првима указује на то да у културном и литерарном дискурсу Исток и Запад нису равноправне категорије: једна иза себе има моћ, а друга огорченост или мржњу. Постколонијалне студије се најпре баве хегемонијском улогом Запада и потлаченим положајем колонизованих култура Истока, односно Трећег света, па се стога, с правом поставља питање како се оне могу применити у интерпретацији дела нпр. Достојевског или Памука, пошто у њима не може бити речи о правом колонијалном искуству. Исто важи и за Андрићево стваралаштво, тим пре што Балкан никада није имао статус праве колоније. Ипак, постколонијална критика омогућава да се помоћу неких њених претпоставки и категорија овде укаже на употребу и третирање тзв. дискурзивних репресија етничких и религијских мањина у структурама једне заједнице и у релацијама између културног центра, који утврђује норме и моделе понашања, и маргине, постављене у положај да подражава центар или да нестане. С друге стране, у књижевним делима Достојевског, Андрића, Памука и Куција проучава се сукоб „источног дискурса“ и „западноевропског дискурса“ који конституише унапред другом страном одређену слику „инфериорнијих“ неевропских (источних) друштава и култура. У том погледу, занимљиво је исцрпно читање идеологије Ф.М. Достојевског, које је предочено са више различитих ствановишта. Кандидат, наиме, полази од једног општег контекста, који подразумева испитивање обимне грађе – докумената везаних за пишећу биографију, руску филозофску мисао деветнаестог века, политичке и часописне полемике, али и за сложену рецепцију његовог дела и у времену када се појавио као писац, али и дуго после његове смрти. Та рецепција једнако се односи и на руску (совјетску), и на западноевропску критику. Посебна пажња посвећена је уметничким одговорима руског писца, који традицију Истока (Византије, Словенства, Русије) свакако није видео као инфериорни културни и цивилизацијски модел, али га истовремено није ни сасвим супротстављао древном наслеђу европског Запада. Отуда се овде, а у проблематизованом читању *Записа из подземља* и *Злих духова* говори као о „парадоксалној идеји Запада“, „ништавилу идеје Запада“ (идеји која је повезана са нихилизмом, или у уметничким формама говорећи са „демонизмом“, а у филозофским са „рационализмом“). Будући да се као носиоци идеје Запада код Достојевског јављају јунаци романа, онда се идеје Запада које заступају, рецимо, Човек из подземља, отац и син Верховенски или писац Карамзинов (литерарна карикатура Тургенева), често доносе у виду гротеске и пародичном духу, што по правилу ствара колизију са руском реалношћу. У завршним рецима анализе, посебно место добија проблематизовање Ставровинове „исповести“, (само)огољавања које се одређује према Другом. Дато решење овде је повезано са условно речено сродном обрадом „скандалозне изјаве о холокаусту“ Елизабет Костело у истоименом Куцијевом роману-метафизичкој. На изванредан начин, може се приметити да проблематизовање зла код обојице приповедача, ма колико проистицало из сукоба различитих филозофских и културних модела, отвара много озбиљније питање односа етичког и естетског деловања.

Оваква поставка природно се наставља и на нове могућности читања Андрићевог дела. Кандидат и овде полази од широког прегледа историјског и критичког разматрања живота, политичког деловања и литерарног стваралаштва самог писца, водећи рачуна о томе шта се на ту тему досад писало у прилично обимној и неуједначеној научној и публицистичкој литератури. Посебно је вредно пажње проблематизовање идеолошки острашћене бошњачке критике, која је Андрића видела као исламофобисту. Укрштајући ставове овакве критике са полемикама које су дошле с друге стране једнојезичког простора, кандидат тражи и могуће путеве личне интерпретације. У том погледу, она посеже за теоријом о балканизму М.

Тодорове, али и за сродним наративним и тематским решењима у романима Памука и Куџија. Посебну новину представља последњи одељак посвећен Андрићевом делу, у којем је понуђена другачија анализа *Травнике хронике* са становишта постколонијалне критике, тачније кроз проблематизацију колонијалне и постколонијалне ситуације о чему је писао Х. Баба, а које су понајпре усмерене на личну и колективну психу колонизатора и колонизованог (расправа о хибридизацији, мимикрији и субалтерности).

Орхан Памук, по личном признању, у писању романа много дугује (западно)европској традицији, енглеском (Стерн, Дикенс, Хаксли), немачком (Т. Ман, Ф. Кафка) и посебно руском роману (Достојевски и Толстој). Отуда зачуђује што се овој проблематици у савременој компаратистици није поклањала довољна пажња. У докторату кандидата Милене Ђорђевић та се проблематика покреће, истина тек у оном домену у којем то подразумева тема истраживања. Управо због тога као предмет анализе изабран је роман *Снег* (за који и сам аутор сматра да спада у његова најуспешнија остварења), будући да се у њему води интретекстуални дијалог са политичким романом Достојевског *Зли дуси*. Осим тога, како је већ речено, роман алудира и на Кафкин *Процес* (име главног јунака гласи Ка), али и на неке друге модернистичке наративе. За његово разумевање, међутим, неопходно је познавати и савремени политички дискурс који је везан како за унутрашња питања Турске, тако и за западноевропски поглед на некадашњу велику империју. Проблем турског и индивидуалног идентитета овде је сагледан и кроз пишеву есејистику, и природно, кроз рецепцију његовог дела у домаћој (махом негативној) и иностраној (углавом идеологизованој) критици. Турска није никада била колонизована земља, али њена судбина у двадесетом веку, посебно када је реч о приближавању Европи, свакако подразумева и идеологему саидовски схваћеног

„оријентализма“. Све набројане претпоставке имају свој значај за интерпретацију романа *Снег* која је овде понуђена. У анализи нарочита пажња је посвећена говорном понашању, тј. „језичким играма“ о којима пише Л. Витгенштајн, те поетској и митолошкој дестабилизацији политичких и религиозних идентитета сагледаних у духу позних теорија Ролана Барта.

Компаративни контекст, тачније дијалог савремених писаца са културне и геополитичке „маргине“ са европским класичним романом, добија на значају и у анализи књижевног опуса Џ.М. Куџија. Као јужноафрички писац, уз то припадник социјалне групе „колонизатора“, а не „колонизованих“, Куџи заузима посебан положај. Због тога се овде с правом користи и типично постколонијална бинарна термилошка подела на „Запад“ и „Трећи свет“. Водећи, као и у претходним поглављима, рачуна о досадашњем критичком третирању, тумачењу и представљању самог аутора, кандидат истраживачку пажњу посвећује романима *Елизабет Костело* и *Мајстор из Петрограда*, у којима покреће и реинтерпретира питања зла, насиља, алтеритета, и посебно етике и одговорности. Контекст истраживања је, међутим, кудикамо шири, пошто се и у овом поглављу у разматрање узимају многа друга дела Џ.М. Куџија, његови интервјуи, његова есејистика, али и низ критичких и политичких напада који су били усмерени против њега. Од великог је значаја и компаративни проседе, помоћу којег се Куџијев романескни и метафикционални дискурс, тумачи не само као уобичајена постмодернистичка играгија са свеукупном традицијом. Унутрашњи разговори, пре свега са Достојевским у роману *Мајстор из Петрограда* овде се тумаче са становишта бахтиновски постављених питања о уметности и одговорности. Унутрашња и спољашња цензура, ћутање као вид посебног романескног дискурса на изванредан начин повезују Памука и Куџија, али и ове савремене писце са класицима руске (Достојевски) и српске књижевности (Андрић). Савремена књижевност, као и свет из којег израста, оптерећена је проблемом зла које у одсуству Бога, етику и одговорност према Другом тумачи радикално другачије у односу на минута времена. Разни сукоби често се дефинишу неједнаким културним моделима, при чему се један (Запад) проглашава супериорним у односу на други (Исток). Појмови Исток и Запад у делима Достојевског, Андрића, Памука и Куџија отуда имају веома осетљив статус у

њиховој уметности. Аутори их преузимају из друштвено-политичке стварности, разматрају их у међусобном интертекстуалном дијалогу, као и у дијалогу са делима других књижевника, а онда им дају нова значења у оквиру свог аутентичног доживљаја стварности и јединственог уметничког искуства. Идеје Истока и Запада, у политичким и ангажованим делима ових књижевника непрекидно прелазе из политичког у естетско, односно из идеолошке несамосталности у естетску самосталност.

VI Списак научних и стручних радова који су објављени или прихваћени за објављивање на основу резултата истраживања у оквиру рада на докторској дисертацији:

1. „Сократово наслеђе и Борислав Пекић – етика одговорности“. У: *Антички код у словенским књижевностима*. Ур. Корнелија Ичин, Тања Поповић. Београд: Филолошки факултет. 2011, 196-202. (ISBN 978-86-6153-075-3)
2. „Д. М. Куци и идеологија“. У: *Ideologie und Diskurs. Slawistische medien-, sprach- und literaturwissenschaftliche Beiträge*. Ур. Биљана Голубовић, Радоје Симић и Јелена Јовановић. Хамбург: Verlag dr Kovač. 2012, 60-82. (ISSN 1610-4986)
3. „Куци и Ђаво“. У: *WortMosaik: Zeitschrift für Literatur und Kunst Heft 1*. Ур. Биљана Голубовић. Karlsruhe: GolubBooks, 2010. (ISSN 2190-4332)
<http://wortmosaik.jimdo.com/mitwirkende/autoren/m-%C4%91or%C4%91ijevi%C4%87/>

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

На крају сваког одељка у овој дисертацији, који се баве анализом појединачних опуса издвојених приповедача, понуђена је одређена синтеза која проблематизује теоријске аспекте односа категорија и идеологема Истока и Запада (Бог код Достојевског, неумитност судбине код Андрића, однос према Другом код Памука и Куција). Премда су за основну грађу истраживања изабрана она књижевна остварења која се могу сматрати политички-ангажованим, кандидат води рачуна о њиховом свеукупном стваралаштву, о контексту у којем настају, о критичкој рецепцији како синхроној тако и дијахроној, те о компаративном проседеу, нудећи увек и своје лично тумачење. Полазећи пре свега од савремене теоријске мисли, у првом реду од постструктуралистичких студија (постоколонијалне критике, теорије идентитета и менталитета, културног материјализма итд.), кандидат у завршном поглављу сажето доноси основне резултате свог истраживања. У том погледу од посебног је значаја табеларни преглед основних координата сукоба Истока и Запада и његове литерарне интерпретације код Достојевског, Андрића, Памука и Куција. Тај приказ, природно, добија и теоријско, интерпретативно и проблемско образложење. Овде се закључује да супротстављање и борбу идеја Истока и Запада Достојевски у књижевним делима разматра кроз дихотомију Русија – Европа, Андрић их сагледава кроз опозицију Босна – Европа, али истовремено гради и поделу унутар самог Истока (муслимани – немуслимани), Памук дати сукоб поставља кроз дихотомију Турска – Европа, а Куци у виду поделе Јужна Африка – империјалне силе (Европа и Америка). Поменута дихотомија се даље у књижевним делима

ових писаца интернализује, односно преноси се у свест књижевних јунака. Глобалну поделу на Исток и Запад јунаци сада доживљавају као властиту. Од разрешења сукоба идеја Истока и Запада, у односу на књижевне јунаке који их представљају, зависиће и њихов смисао и нова значења. Осим тога, примећено је да идеје Истока и Запада у делима Достојевског, Андрића, Памука и Куџија снажно одређује не само политички, већ и религијски план. Потрага за етиком и одговорношћу према Другом, као и уметнички одговори који дати писци нуде води ка томе да идеолошки дискурс у њиховим романима из сфере појединачних опредељења прелази у домен општих вредности у надличном, надетичком смислу. На основу тога може се закључити да њихов литерарни и друштвени ангажман, у неком ширем погледу, бива једнако естетски као и морални.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Докторска дисертација **Теоријски аспекти сукоба Истока и Запада у делима Ф. М. Достојевског, И. Андрића, Џ. М. Куџија и О. Памука** коју је предала Мр Милена Ђорђијевић отвара низ значајних теоријских, књижевноисторијских, компаративних и интерпретативних питања којима у науци није била посвећена довољна пажња. Избором одговарајућих теоријско-методолошких приступа који могу одговорити на овде покренуте проблеме, као и њиховом умешном применом, кандидат доноси значајне резултате у домену како посебне области којом се овде бави (теоријски аспекти сукоба Истока и Запада у књижевним остварењима), тако и у ширем смислу (покретања нових могућности интерпретација, те њихово проширивање на опусе других писаца, али и других области). Од посебног је значаја компаративна, тачније интертекстуална анализа која на нов начин повезује и тумачи опусе светских класика. Резултати до којих је током истраживачког и аналитичког процеса дошла мр Милена Ђорђијевић отуда представљају важан допринос компаратистици, или шире узев науци о књижевности.

IX ПРЕДЛОГ:

На крају закључујемо да је ова докторска дисертација одговорила на све постављене задатке и недоумице предложене у образложењу теме рада, али да је отворила и нека друга подручја, посебно у домену новог читања, систематичног изношења истраженог материјала, компаративних анализа, те нових закључака.

Комисија стога предлаже Наставно-научним већу Филолошког факултета Универзитета у Београду да се докторска дисертација мр Милене Ђорђијевић **Теоријски аспекти сукоба Истока и Запада у делима Ф. М. Достојевског, И. Андрића, Џ. М. Куџија и О. Памука** прихвати и да се кандидат позове на усмену одбрану.

У Београду,

проф. др Тања Поповић, редовни професор

проф. др Адријана Марчетић, редовни професор

проф. др Јасмина Ахметагић, ванредни професор